

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№58
(19248)

2019 чылдың
май 30
четверг

Хүннүң үнери — 03:58
Ажары — 20:59
Хүн дурту — 17:03

Садар өртээ хостуг 12+

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ШОЛБАН КАРА-ООЛ "ИНТЕРФАКСКА" ИНТЕРВЬЮНУ БЕРГЕН

Россияның экономиктиг хөгжүлдө Шолбан Валерьевич баштаган. Иң Чазактың делегациязы май айда ига кээп чораан. Даргалар регион-экономиктиг байдалды хандырып, республиканы хөгжүдеринге арының арга-сүмелерин берип, кылдың үрө-түңнелдери "саазын инга" артпазын аазаан.

Шолбан Валерьевич, Россияның андан делегация эрткен неделяда ига ажилдаан болгай. Регионга ийг сорулгалыг кээп чорааннары

РФ-тиң Чазаның Тывага хамаа-

рыштыр бөгүндеги ажил-чорудулгазының база эрткен хуралдың кол сорулгазы — республиканы чурттуң өске девискээрлерин биле чижилгени тургузуп шыдаар регион кылдыр тургузары. Ону боттандыраарда, эки амыдырап-чурттаарыңа херек баа-залыг инфраструктура негелделерин деңнештирер, бир дугаарында, сайгар-лыкчы чорукту хөгжүдөр херек. Электри энергиязы бүгү чуртта байдалдан бүдүн чартык катап аар, кадыг-дошкун агаар-бойдустуг, асфальтылаан оруктары эвээш, демир-орук чок, бараан өртээ аар черже бизнес шимчедип чоруксаар силер бе? Ынчап диттигип шыдава-ла боор силер, а

бис мааа төрүттүнген, чурттап турар-дыр бис. 300 муң ажыг кижиниң төрүн чери болганда, өске регионнарда дудак чок чурттап чоруур бис. Мында кижилер чурттап турар болганда, бистиң чуртувус аңаа сонургалдыг болур ужурлуг, бо дээрже Россияның кызыгаар чери-дир, а кызыгаар чоогунга эки "шоочаны" азар дизе, чон аңаа көзүңдө чурттаар ужурлуг.

— Тываның Чазаа федералдыг төптөн кандыг дузаны манап турарыл?

— Подмосковье, Ставрополь азы Красноярскиниң сайгарлыкчыларында бар бүгү-ле чүүлдер тыва экономикага база бизнеске турар ужурлуг. Ынаар коммерцияга ажыктыг транспорттуң, энергия курлавырының чедингири, саң-хөө акша-төгери, сайзыраңгай транспорт четкизи дээш өске-даа чүүлдер кирер. Ол негелделериниң хей кезин чүгө күрүнө хандырып шыдаар, а бизнес аңаа күш четпес.

Амдыгаа чедир федералдыг төп, бис ышкаш ыңдыг байдалдары чок регионнарда, акша-биле компенсация бээрин кызыдып чоруур. Бюджет хандырылганы деңнештиреринге дотация хевирлиг. Ажы-биле чугаалаарга, ыңдыг хемчеглериниң шынары — чоннуң элдээрти сөглээри — кеткен чүвүр куду батпазын кызытканы дег. Сырткыыш бээриниң орнунга, туткаш, аштааш, чииринге белеткеп каан балыкты берип турар.

Ол практика чаа чүүл эвес-тир. ССРЭ үезинден бээр турган болдур ийин. 50 чылдар эгезинде демир-орук тудуун мааа тударын чугаалажып эгелээн. 1974 база 1984 чылдарда база шиит-пирлер хүлээп алдынган. Ону кылып эгелээринге бир-ле чүүл шаптыктап каан. Республикага акша берип каары оон чийк деп, ыңзыктырыптар кижилер — азы чылдагааннар тыпты бээр турган. Демир-орук чок болганы-биле, күрүнө Тывага бүдүрген продукцияны бедиткен өртекке төпчүдүп садып ап турган. Кажан экономика планныг турда, ол ажилдап турган.

(Уланчызы 3-кү арында) ➔

Хүннүң медээлери

СЦЕНАНЫ ЧАШТАР КААСТААР

Уруглар камгалалының хүнүңгө уткуштур «Театр — ол дээрже бис-тир бис» деп уруглар аразында эртип турар театр уран чүүлүнүң фестиваль-мөөрейи Тываның ойнаар-кыстар театрынга июнь 1-де эртенгиниң 10.00 шакта эгелээр. Ук хемчегни ТР-ниң Эртем болгаш өөредилге база ТР-ниң Культура яамылары демнежиپ эрттирип турар. Фестиваль-мөөрей чада аайы-биле эртер.

УРУГЛАРГА ОЮН-ТОГЛАА

Кызылдың «Башня» микрорайонунга (эмчи колледжиниң дужунда бажынның уруглар ойнаар шөлчүгөжинге) май 31-де 16.00 шакта ол чоок-кавының чаштарынга концерт, оюн-тоглаалыг солун хемчег болуп эртер. Аңаа идепкейлиг киришкен уругларны солун белектер манап турар.

«ЭКИ СӨС» ДЕП МӨӨРЕЙ

ТР-ниң ИХЯ-зы «Эки сөс» деп литературлуг мөөрейни чарлап турар. Оң кол сорулгазы иштики херектер албанының ажилдакчыларының ат-алдарын чон аразында негереңгейжидери болгаш чоннуң полиция ажилдакчыларынга бүзүрелин быжыглаары. Чарлаттыгган мөөрейге күзүлдиг кижилер бүрүзү кирип болур.

ТКУ-НУҢ БАШКЫЗЫ — ДЕЛГЕЛГЕНИҢ ЭКСПЕРТИ

Бо хүннерде Астрахань облазының Приволжск районунун Ясатов суурунда Россияның уксаалыг малдарының ХХ дугаар делгелгези эртип турар. Солун хемчегни Россияның Көдээ ажил-агый яамызы биле Астрахань облазының Чазаа болгаш хойжуларның Национал эвилели демнежиپ эрттирип турар. Юбилейлиг делгелгениң шыңгыы эксперттериниң аразында ТКУ-нун көдээ ажил-агый эртемнериниң кандидады, доцент Мария Донгак кирип турар.

ТЫВА ТЕАТР «ТУГАНЛЫКТА»

Бо хүннерде Тываның В. Көк-оол аттыг Национал театрының артистери Башкортостанда тюрк чоннарның «Туганлык-2019» театр фестивалына кирип-биле чеде берген. Аңаа тыва театрың режиссеру Сайдаш Монгуштуң «Чадаган» деп шиизин бараалгадыр. Шииниң онзагай чүүлү, Тыва Национал оркестриниң дириг хөгжүмүнүн үдөлгези-биле көрүлдө болур.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2019 чылдың чагыдылгасы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчанга «Шын» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	167,39	502,17	1004,34
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	175,44	526,32	1052,64
Редакциядан чагыдарга	—	96	288	576

Чагыдылга-2019

Эргим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс километр ыракта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштеринерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну чагыдып берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкннерин төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70.
Солунну чийк өртекке чагыдып алыр органы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Чазак Даргазы социал четкилерде

МАЙ 28 — КЫЗЫГААРЖЫНЫҢ ХҮНҮ

Россияның кыдыг-кызыгаарында турар республика болганын айткы, кымдан артык, биске кызыгаар айтыры кончуг чок. Ону дүн-хүн чок хайгаарап, бистиң амырдыжывысты камгалап турар кызыгааржыларга оларның байырлалы-биле Тываның Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Федералдыг айыыл чок чериниң Тывада Кызыгаар эргелелиниң шериглеринге, хоочуннарынга байыр чедирген. Ол дугайында социал четкилерде мынчаар бижээн:

«Кызыгааржының хүнү-биле бистиң кызыгаар эргелелиниң хууда составы! Бо чылын Тываның кызыгааржыларынга юбилейлиг чыл болуп турар. 75 чыл бурунгаар ТАР Россияга каттышкандан бээр бистиң кызыгаарга совет заставалар турупкан. Ол үеден бээр республиканың адырылбас кезээ, кызыгаар чоогунда кожууннарның чурттакчыларының бүгү талалыг баштайгы дузалакчылары болуп турар. Кызыгаарны хайгааравышаан, чурумну тутпушаан, ажил база берип турар. Чаңгыс чер-чурттугларывыс оларны, кайыын-даа келген болза, анаа эвес хүндүлээр.

Тус черниң бичии оолдары

кызыгаар шеринге шериг албанын эрттирикээр. Оларныңмындыг күзели бүдөр болзун дээш, албан-биле кадет класстарны ажиткан болгай бис. Ынчангаш кызыгааржылар биле бистиң аравыста хей чыл үргүлчүлелдиг быжыг найырал бар.

А бо хүнде бис шупту, республиканың кызыгаар черде турарын барымдаалааш, чонувустуң кожолар-биле харылзаазы, садыг-саарылгазы сайзырап, моон-даа ыңай байлакшылдыг чурттагалыг болурун чедип алыр аргаларны дилеп турар бис.

Бо талазы-биле төлевилелди кызыгааржылар аразында деткип турар талалакчыларлыг апарганымга өөрүвес аргам чок. Херек кырында оларга бо немелде шүүттүг ажил — кызыгаарның инфраструктуразын чаартыр, шериг албанының чаңгыс аай чурум-негелделерин өскерттир дээш өске-даа. Ындыг-даа болза республиканың харын-даа бүгү Сибирьниң чурттакчыларының чедимчелиг чурттагалыг дээш чаартылгаларны чорудар апар.

Ынчангаш Тываның амырдырал-чурттагалыгының сайзыралына, ооң келир үезинге киржилгелер дээш бүгү чоннуң мурнундан четтирдивис! База катап байырлалыңар-биле!»

СТАТИСТИКТИГ САН-ЧУРАГАЙЛАР

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарын 666 застава кадарып турган. Оларның иштинден 485 застава фашисттер Германияның шериглериниң халдаашкынынга чаңгыс хүнде — 1941 чылдың июнь 22-де таварышкан.

Арткан кызыгаар шериглери 1941 чылдың июнь 29-та дайынчы хөдөлүшкүннерни эгелзэн. Устүндө ады кирген 600 ажыг кызыгаар заставалары күрүне кызыгаарын маадырлыгы-биле камгалап турган. 257 застава бир хонук иштинде, беш хонук дургузунда 43 застава, 9 хонук иштинде — 4, он бир хонук азы барык ийи неделя дургузунда 51 кызыгааржы база барык 2 ай иштинде 45 кызыгаар заставалары дайылдажып турганы төөгүдө арткан.

Республика Чазанда аграрлыг адырны харылап турар Валентин Ендан Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оолга мал оолдаашкынының түңнелдерин илеткээн.

Өнчүнү шупту хевирлериниң ажил-агыйлары 566 387 анай болгаш хураганны камгалап алган. Республиканың шээр мал ажил-агыйлыгы 100 баш төрүүр малдан ортумаа-биле 84 хуу анай-хураганны камгалап алган. Хууда дузалап ажил-агыйлары эки түңнелдерни көргүзүп, 100 баштан 85 чаш төлдү камгалап алган, а уксаалыг ажил-агыйлар 90 хуу четкен.

“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” губернатор төлевилелиниң киржикчилериниң ажил-агыйларында мал оолдаашкынының түңнелдерин аңгы үндүргөн. Чамдык аныяк малчыннар арга-дуржулгазы чок-даа болза, малдың чаш төлүн 92 хуу чедир камгалап алган. Тес-Хем, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл база Эрзин кожууннарның “кыштагжылары” мал оолдаашкынының түңнели-биле тергидзэн. Олар республикада ортумаак көргүзүг — 85 хуудан хей анай, хураганны камгалап алган. Чеди-Хөл биле Чаа-Хөл кожууннарның аныяк малчыннары хожудап, малдың чаш төлүн 80 хуудан эвээшти алган.

Шээр малдың баш санын көвүдөдир талазы-биле республика планы 105 хуу күүсет-

ликада ортумаак көргүзүг — 85 хуудан хей анай, хураганны камгалап алган. Чеди-Хөл биле Чаа-Хөл кожууннарның аныяк малчыннары хожудап, малдың чаш төлүн 80 хуудан эвээшти алган.

Шээр малдың баш санын көвүдөдир талазы-биле республика планы 105 хуу күүсет-

тинген. Шолбан Кара-оолдаашкынының кампаларгай көргүскен аныяк белеткээрин ТР-ниң Көдээ ажил-агый аш-чем яамдааскан. Олышкаш малчы күрүнөдөн деткээн хем малдың баш санын өстүр кайы хире дээштиг бол мал бажын өстүреринге латтынмайн турар курганы тургусканын, малды төлүн чидирг чокка камалырында кандыг айтыр барын специалистер тода айтыр ужурулг. Республиканың Көдээ ажил-агый яамызы 100 баштан 100 болгаш оо малдың чаш төлүн камгалап рекорд тургускан ажил-агыйларның даңзын тур малчыннарның «Наадым-байырлалына ону кирирелуг.

ТР-ниң Чазак парлалга ал

Тыва Республиканың девискээринге халас юридиктиг дуза алыр хүннү эрттирериниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

2019 чылдың май 14 № 221-р Кызыл хоорай

2011 чылдың ноябрь 21-де № 324-ФХ «Россия Федерациязынга халас юридиктиг дуза алырының дугайында», 2014 чылдың декабрь 7-де № 8-ЗРТ «Тыва Республикада хамаатыларның халас юридиктиг дуза алыр эргезин боттандырып турарының дугайында», Тыва Республиканың Баштыңының Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) «2019 чыл — национал сорулгаларны чедип алыр оруктун эгези» Айыткалын боттандырылары-биле база ол ышкаш Нотариат, Тыва Республиканың Конституция болгаш Уруглар камгалалының хүннерин байырлап эрттирери-биле:

2019 чылдың июнь 1-де 10.00 шактан 15.00 шакка чедир Тыва Республиканың девискээринге халас юридиктиг дуза алыр хүннү эрттирер.

Халас юридиктиг дуза алыр күрүне системазынче кирип турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш ведомстволарга хамааржыр албан черлеринге:

халас юридиктиг дуза алыр хүннү организастап эрттирер; халас юридиктиг дуза алыр хүннү эрттирер черни тодарадыр;

Тыва Республиканың девискээринге халас юридиктиг дуза алыр хүннү эрттирери-биле, чурттакчы чоннуң аразына ме-

дээ-тайылбырлыг ажилдарны чорудар.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга халас юридиктиг дуза алыр хүнде хамаатыларга оларның күш-ажылчы эргелериниң кезектерин база олышкаш «Күш-ажылдың кижизи — ажил-херекчи кижизи» деп республика чергелиг мөөрейни эрттирер чурумун тайылбырлап организастаарын сүмелээр.

Тус-тус муниципалдыг тургузулгаларга чонга халас юридиктиг дуза хүнүн, ол дугайында хамаатыларга баш удур чарлап дыңнадып кааш, эрттирерин Тыва Республиканың муниципалдыг район болгаш хоорай округтарының администрацияларына сүмелээр.

Россия Федерациязының Тыва Республикада Шүүгү яамызының удуртулгазынга, Тыва Республиканың Нотариалдыг палатазынга (Ассоциацияга), Тыва Республиканың Болчукчулар палатазынга, РО ООО-нуң Тыва Республикада «Россияның юристер ассоциациязы» болгаш «Тываның Күрүне Университеди» күрүнениң федералдыг бюджет өөредилгениң дээди эртем албан черинде юридиктиг клиникага халас юридиктиг дуза чедирер хүннү организастап эрттирерин сүмелээр.

Күрүне албан чери — Россия Федерациязының Пенсия

фондузунуң Тыва Республиканың салбырынга күрүнениң пенсия хандырылгазын боттандыратурарының дугайында тайылбыр эргезинге дүүштүр халас юридиктиг дуза хүнүн эрттирерин сүмелээр.

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылдаш яамызынга 2019 чылдың май 1-ге чедир Тыва Республиканың девискээринге халас юридиктиг дуза чедирер хүннү эрттирер дугайында массалыг информация чепсектеринге чарлап үндүрерин сүмелээр.

Хамаатыларга халас юридиктиг дуза хүнүн эрттирери-биле харысалгалыг албан черлер 2019 чылдың июнь 7-ге чедир халас юридиктиг дуза хүнүн эрттирген түңнелдеринге хамаарыштыр ук айтышкынының капсырылгазында берген майыс эзуугаар медээлерни (отчетту) Тыва Республиканың Шүүгү яамызынга кириер.

Тыва Республиканың Шүүгү яамызынга Күш-ажыл яамызы-биле кады халас юридиктиг дуза хүнүн башкарып эрттирерин дагзыр.

Ук айтышкынының күүселдизиниң контролон Тыва Республиканың Шүүгү сайыды А.Г. Оюнга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Баштыңының ора-лаакчызы А. ЧУДААН-ООЛ.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

ШОЛБАН КАРА-ООЛ "ИНТЕРФАКСКА" ИНТЕРВЬЮНУ БЕРГЕН

(Төңүзү.

Эгези 1-ги арында).

Совет Эвилели-биле кады ол системабуураан, республиканың ажил-агыйлары база сандараан. Комбинаттары — кобальт иле асбест бүдүрүлгелери үшкен. Совхозтар буурап, мал-аң хуу кижилериниң холунче алышкан. Хоозуралдың 90 чыл-арында ооң шуптузун "өзеп" алган.

Республика куруг балансына рынокке киргеш, дайынганда чылдарның деңгелинге өткөн. Ийе, бүгү чурт ханы буу-ашыгына турганы шын. Ындыг алажок өске регионнарның куттары бар, самолеттар ужу, заводдары кадагалаттынып турган болза, бисте ЧЭТ-ти колдар, печка одаар болганын чүгүлө хөмүр-даш уургайының бүдүрүлгези арткан. Ынчангы үе аш биске казыыр 10-ну салып тур.

— Ол казыырдан үнер дизе, республикага чүнү кылырыл?

— Эвээш дизе-ле, күчү-күш, алавырлар болгаш үе талазы-ле куженишкннер херек. Шыл шыдаар чүүлдеривисти кылган бис деп санаар. Куженишкннеривис-биле алынганывыс демир-орук

болгаш өске-даа төлөвилелдер дугайында чугаалавас мен. Бистиң харыылаар зонавыс болур көдээ ажил-агыйы, тудуг болгаш чамдык транспорт инфраструктурасының дугайында чугаалайын. Экономиктиг хөгжүлдө сайыды Максим Орешкин дээш, федералдыг яамылардан бистиң кураторларывыс эрткен он чылдарда шимчээшкннеривисти көргөш, Тыва ол адырларда дыка кызып, көдүрүлүп келгенин демдеглээн. Экономиканың тургузуу, чижээ, көдээ ажил-агыйы өскерилген. Бирги планче инвестициялар, организастыг хемчеглер база күрүнө деткимчезинге даянган, эъткир мал ажил-агыйын идип үндүргөн бис. Ооң түңнелинде малдың баш саны ийи катап көвүдээн.

"Аныяк өг-бүлөгө — кыштар" төлөвилели ышкаш, чамдык бистиң шенелделеривисти РФ-тиң Көдээ ажил-агый яамызы агробизнесче чурттакчы чонну хаара тудар модель кылдыр алган. Чоокку беш чылда мал ажил-агыйына билдиги болгаш калбак деткимчени көргүзүп тургаш, республикада малдың баш санын 3-4 катап көвүдөдип болурун яамының специалисте-

ри санаан.

— Тываның ол-ла экономика адырын боттары "өрү тыртынзын" дизе, кандыг хемчеглерни чорудар уjurлуг деп бодаар силер?

— Тываның ажыынче чамдык субсидиялар үлелгезиниң чорудуун эде көөр херек. Ол деткишкннерниң чамдызынче кордаар арга бисте чок. Чижээ, Россияда сүткүр мал ажылын деткиирде, ажил-агыйда 10 муң баштан эвээш эвес малдыг болур дээн негелде бар. Тывада кыш узун болгаш соок болганындан, ол хире улуг инек кажаазы тудары болдунмас. Бисте хей дизе 200 баш бода малга кажаа тудуп болур-ла.

Саң-хөө дузазының үлелгезинде ындыг хевирлиг таарымча чок чүүлдер — он-он. Ол чүгүле агроулетпүр комплекзиниң шугумунда эвес, а өске-даа адырларда база бар. Тудугда дирик, 1 дөрбелчин метрде өртөктиң нормативин кудулаткан. Ооң уржуундан садыглаашкынче салган кандыг-даа объектиниң өртээ рыноктуундан эвээш апаар. Ынчангаш шынчы тудуг-жу карылгалыг ажилды албас болгай. Ооң уржуундан Тываның тудугларынче авантюристер

база аферистер кээп эгелээн соонда, оларны полиция-биле тыпкан бис. Олар бистиң компанияларга ажилдаар арга бербейн, боттары кара туразында чаңнап турганнар. Ол частырыг эттине бээринге бүзүрээр мен. РФ-тиң Тудуг яамызы-биле, Тывада база бисте ышкаш байдалдыг регионнарда, чаа тудуг объектилериниң, ылаңгыя социал чуртталга оран-савазының өртээниң нормативин эде көөр деп дугуруштувус. Ынчан шынчы тудугжуларның талазындан Тывага сонугурал тургустунуп, а тус черниң компаниялары тудугну тудар дээш туржур арганы алыры эң кол. Ол дээрже боттун тудуг комплекзин быжыглавышаан, калбартып, чаа бүдүрүлгелерни болгаш ажилчын олуттарны тургузуп, тудугнуң өртөк-үнезин бадырар арганы чедип алыры-дыр.

Мону билзе чогуур, Тыва Россияның Чазаандан ээлчеглиг чиигелде азы немелде дотация алыр дээш эвес, а бодунуң тускай төлөвилелин тургузар дээш, ону кылган. Ооң утказы — республиканы хуу инвесторларга болгаш инвестицияларга ажыдары болур. Бөгүн Тывада ажилдап турар шупту кижилерниң 70 хуузу бюджетте, а чүгүле 15-20 хуузу

сайгарлыкчы чорукта хаара туттунган. Херек кырында ол дедир болур болза, ынчан республика боду орулгалыг, хөгжүүр үндезинниг болур. Ынчан эвээш хөмчээлдиг дуза дилээр ийикпе азы чоорту боду дузалыг апаарына бүзүрел бар.

— Тывада биче болгаш ортумак бизнестиниң кандыг хостуг черлерин ээлэзе чогуур деп бодаар силер?

— Бизнесте калбартыр черлер бисте бар деп бодаар мен. 20 млрд. ажыг тонна кокстуг хөмүр-дажывыс, честиң, ховар дээн үнелиг металлдарның, ажыктыг казымалдарның байлак чыдын-нары, туризмни хөгжүдеринге кайгамчык аргалар дээш оон-даа өске.

Тыва бодунуң санынче ам бо дораан кирип алыр бир кадары бар. Шуптузун демейлештир "таарган" ажыы чок деп, федералдыг чазакка шынзыдып шыдаан бис. Россия улуг, ол каш янзы болур болгаш артар-даа. Россияның чону Москва азы Питерге дигии-биле көже бербес кылдыр, оларның амыдырал байдалын өрү тыртар апаар бис.

Регион бүрүзүнүң бот-тускайлаңын көрүп, ынчаар кылыр херек. Бөгүн бистиң Чазаавыс ону чүгүлө чугаа кырында эвес, а херек кырында бистен, Тывадан, эгелеп алган. Эксперимент азы "шенелде төлөвилел" эгелээн, ол чедиишкнниг болурунга бүзүрээр мен.

Интерфакс.

Тыва — арыг-силигнин девискээри

“ТӨГЕРИК СТОЛДА” — БОК

чыларын шагдан бээр дыка дүвүредип келген болгай. Чүге дээрже хоорай, суурларның иштинде болгаш чоок-кавызында төп каан боктарның көвүдээни агаар-бойдушту чүдөдип турар. Ажилдың канчаар чоруп турарын "төгерик столдуң" киржикчилеринден улам тодаргайы-биле дыңнап, билип алыр дээш, чеде бердивис. Ажыы-биле чугаалаар болза, чаа медээлерни дыңнавадывыс. Республиканың массалыг информация чепсектеринден чонга билдингир чүүлдер болду.

Республиканың девискээринде кадыг коммунал боктарны чыырының, үндүр сөөртүрүнүң болгаш болбаазырадырының схемазы тодаргай, Кызыл хоорайның богун амгы полигонга, кожууннарда чоннуң хей бок төп турар черлеринге чыып сөөртүп, болбаазырадып болур,

ол черлерниң ук ажилдарны чорударына чөлшээрел бээрин дүргедедир херек деп, "ТР-ниң Чуртталга-коммунал ажил-агый эргелели" күрүнениң казна албан чериниң удуртукчузу Николай Алдачи чугаалаарга, нарын ажил-херек шуудай бээр ышкаш болду.

Нарын чүүлдер херек кырында хей дээрзи чонга билдингир. Эң ылаңгыя найысылал Кызылдың чурттакчыларының карактарына олар көскү.

Тыва Республиканың девискээринде кадыг коммунал боктар-биле ажилдаар регион операторун шилип алырының конкурзун ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы 2018 чылда чарлааш, документиленни апрель 5-тен хүлээп эгелээн. Конкурсту Красноярск хоорайдан "СТ-ТБО" КХН ойнап алган. Регион операторунуң эрге-байдалын "СТ-ТБО" КХН-ге ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының 2018 чылдың июнь 1-де № 102 дужаалы-биле тывысканын ук яамы ажил-агый удуртукчуларына чарлаан. Регион оператору "СТ-ТБО" КХН-ге чурттакчы чоннуң төлээр акшазының хөмчээлин безин ТР-ниң тарифтер албаны доктаадып каан.

Регион оператору бодунга алган хүлээлгезин күүседип шыдавын турар дээрзин Чаа чыл байырлалының соонда 2019 чылдың январь айның баштайгы хүннеринде Кызылдың хей квар-

тиралыг бажыңнарының чанынга овааланы берген бок көргүскен. Ооң-биле холбаштыр ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы "СТ-ТБО" КХН-биле керээни бодунуң талазындан күш чок болдуруп, бокту үндүр сөөртүр болгаш болбаазырадыр эрге-байдалын соксаткан. А "СТ-ТБО" КХН, ооң ажылынга шаптаразыннарны ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы өжөгөргөн тургузуп, Тывадан үндүр кызып турар деп, яамыны буруудаткан. Ындыг чылдагааннар-биле олар аразында Арбитраж судунда удур-дедир сайгаржып турар. Дараазында суд сайгарылгазы бо чылдың май 30-де болур.

Эксперттерниң чамдыызы Россияга "бок реформазында" соора эгелээн чүүлдер эвээш эвес деп санап турар. Оларның бодалы-биле алырга, бок база өртөктиг болур уjurлуг. Шил, чук, резина дээш өске-даа материалдардан кылган, катап ажыглап азы болбаазырадып болур чүүлдерни чондан чиик өртөк-биле хүлээп ап болур. Совет Эвилелиниң үезинде шил саваларны тускай пунктуларга чон дужаагаш, өртээн ап турган. Чижээлээрже, араганың азы газтыг суксунуң 1 шил савазын дужаагаш, ол шагны-биле шору өртөк 11 көпеекти кижилер ап турган, а 1 хлеб өртээ ынчан 16 көпеек.

ССРЭ үезинде ажыглалдан үнген демир-дести чыып, ону эзилдирер заводтарга сөөртүп

чедирип шыдаваанындан күрүнениң девискээринге дадарык демир-дес базым санынга чыткан деп болур. Чаа Россияга эрги демир аймаан сайгарлыкчылар садып ап турар апаарга, чон хамык демирни чыггаш, хүлээп алыр пунктуларга акша чедирип ап турар. Амгы үеде чаңгыс карыш сывырындак демир черге чытпас-тыр.

Шил, чук, саазын, резинден кылган чүүлдер богунуң 80 хуузу болбаазырадып болур деп Швеция, Япония дээн ышкаш сайзыраңгай чурттарның арга-дуржулгазы бадыткаан. Ол улуг баштайгы базымны Россия бо чылын кылган деп болур. Хереглекчилерге саткан барааннарның шил, чук саваларын болгаш хаптарын чурттакчы чондан хүлээп алырын садыг четкилеринге дагызының дугайында айтышкыны РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев бо чылдың апрель 11-де берген деп медээлер массалыг информация чепсектеринде көстүп келген.

"Эрги саваларны болгаш хаптарны дужаары төлевир чок боор болза, оларны кым ынаар апаар боор" — деп, шил савалар бүдүрүкчүлериниң ассоциациязының президиумунун даргазы Владимир Долгов чугаалаан.

Бойдуска багай салдарлыг ажил-чорудулганы боттандырып турар юридиктиг кижилерден болгаш сайгарлыкчылардан бюджетче тыртып ап турар үндүрүлгелерниң акшазын бокту садып, чыыр, тускайлаар болгаш болбаазырадыр чорукка күрүнө деткимчени көргүзүп болур деп эксперттер санап турар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Кадыг коммунал боктарны чыырының болгаш болбаазырадырының чаа схемазын Россияга 2018 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп кириген. Бокту чыырындан эгелээш, ону шыгар болгаш болбаазырадыр эрге-бадыр схеманы регион оператору ажилдап кылган турар улуг. Ол дээрже бок чыыр эрге-каш контейнер турары, чаа бокту үндүр сөөртүрү, болбаазырадыры дээш өске-даа ажилдар-дыр.

Бистиң республиканың девискээринде, эң ылаңгыя Кызыл хоорайда, ол ажилдарның кадыг чоруп турарының талазы-биле "төгерик столду" тургузуу фронт "Россия дээш" чоннуң Бүгү-российжи хей-ниити чамчээшкнниң регион салдары организастап эрттирген. Чаа ТР-ниң Бойдус курларының болгаш экология яамызының, ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызының, Кызыл хоорайның мэриязының ажил-чылары киришкен.

"Төгерик столдуң" темазында чыгыштар Тываның чуртта-

Национал музей. Дүүн. Бөгүн

ТЫВАНЫҢ ТӨӨГҮЗҮН КАДАГААЛААР ДЭЭШ

Тыва Республиканың арны апарган Национал музейниң төөгүзү солун-даа, нарын-даа, байлак-даа. Тозан чылдар иштинде музейде чыг-дынган өртек чок үнелиг тураскаалдарындан аңгыда, төөгү шыгжамырының эрткен үезинде бергелер болгаш өөрүнчүг чүүлдер база тургулаан.

Тывага музейниң чаа оран-савазын тудар деп шиитпирни республиканың Чазаа 1993 чылда үндүргөн турган. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейниң Ленин кудумчузунда эрги оран-савазы 1946 чылда туттунган, тозан чылдарның эгезинде 82 хуу ирип үрелгеш, төөгүнүң болгаш культураның үнелиг тураскаалдарына, музейде ажилдап чоруур кижилерге айыылды тургузуп келген. Тудуг эгелээш, ара соксаан. Кол чылдагаан — чуртка бөлөн эвес байдал турган үеде тудуг материалдарының өртек-үнезиниң өскени-биле акша-хөреңги чедишпестеп турган. Музейниң ажилдакчыларының ол үеде Тываның чонунга чаа төөгү шыгжамырының тудуунга дуза кадары-биле кыйгырыг-даа салып турганы бо хүнде документ кырында архивте чыдар.

2000 чылда музейниң тудуун тудары-биле тендерлиг ойнааш-кынны эрттирген турган. «Промжилстрой» организациязы 19 сая рубль ортектиг тендерни ойнап алгаш, ийи чыл болгаш тудугну төндүрер кылдыр керээ чарган. Ооң соонда тудуг чеже-даа аңгы-аңгы "холдарга" барган. Чеди чыл иштинде хөй-ле өскерлишкиннер болганы-биле тудугнуң төлөвилелинге эдилге негеттинип келген. Ону төлөвилелдер институту «Тывагражданпроект» ажилдап кылган. 2007 чылда 34 сая рубльди тудугну доозарынче акшаландырышкынны Чазак көрүп каан турган. Ажилдарны «Остов» ААН кылып турган. «Эртен акшаң эккел — кежээ сандайлар алыр сен» деп чугаа турбазы-биле, бир кезек ажил кылдынарга, оон ыңай улам-

чылаарына акша-төгерикти шилчидер деп мындыг сорулгалыг ажил чоруп турган. 2000 чылдан тура музейниң тудуунуң үнези эгезинге бодаарга, барык он катап, 180 сая рубль чедир өскөн. Подряд ажылын ол үеде «Остов» ААН чорудуп тургаш, ажылын үезинде чогултпайн турганы илерээн. 2003 чылда музейниң даштынга фонтан турар деп төлөвилелче эдилгелер база кирип турган. А бир чыл болгаш көжер-дүжер айтырыгга, туттунуп турар оран-саваның иштики делгелге ажилдарына 3 сая рубль херек деп специалистер санап үндүргөн. Музейниң тудуун катап дигизер дээш, 2000 чылда көдүртүнген айтырыг дерт чыл болгаш безин үзе шиитпирлеттинмээн. Чогум-на ажил чоруп турганын демдегеп болур, ынчалза-даа мындыг базымнар-биле тудуг чоокку келир үеде ам-даа он чыл иштинде шөйлү бээр чадавас деп саналдар турган. 2004 чылдың декабрь айга чедир музейниң оран-савазы ажылгалга кирип турган. Апарганы ол чылдың майда билдине берген. Чүп дизе чылыдылга талазы-биле айтырыг шала бергедеп, шиитпирлеттинмейн турган.

2007 чылдың июль 17-де Тываның Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Улуг Хуралга кыйгырыгына үр үеде эчизинге чедиртинмейн турар тудугларны, ылаңгыя музейниң тудуунуң ажил чорудулгазын шуудадар дугайында чугаалаан. Он беш чыл иштинде туттунуп келген «салдыг» тудугну 10 аңгы подряд организациялар тудуп турган деп республиканың массалыг информация чепсектери төөгүдө арттырып, демдеглээн. ААН «Остов» тудугну доозар деп даалганы алган, 2007 чылдың декабрьда музейниң 27 хуу тураскаалдарын делгептер 16 залдан кылдынганын дыңнаткан. Чаа музей туттунуп турда, чон-биле кады музей ажилдакчылары четтикпейн манап турганнар. 2001-

2004 чылдарда Бии-Хемнин девискээринде «Аржаан-2» базырыктардан тывылган скиф үениң алдын тывыштарын Эрмитажка шыгжамырдан уштуп, Тываже эгидер деп чугаа үнгенде, олут-даа ордунмас, чыдын-даа чыттынмас турган.

2008 чылдың январь эгезинде музейниң тудуунга Шолбан Кара-оол чедип, ажил чорудулга-биле танышкан. «Тиилелге чедип алдынган — хоорайның төвүнде үр чылдарда ажылгалче кирип турган тудуу-вустун эчизинге чедип турары өөрүнчүг. Иштики дерилгези сөөлгү үениң хевиринге дүгжүп турар кылдыр кылыр ужурлуг бис. Бистиң культурулук болгаш төөгүлүг салгалывыс анаа «сандайлар» кырынга турбас ужурлуг. Сметаже кирибээн бе? Ынчаарга өске аргаларны тып, чедип ап, шиитпирлээр херек» — деп, ол демдеглээн. Музей ол чылын ийи аңгы оран-савага чурттап турган. Кышкы үеде экспонаттар көжүртүмөс, ооң хөй кезиин чайын көжүрер деп шиитпир үндүртүнгөн. Шагаа бүдүүзүндө, 2008 чылдың февраль 7-де, даштыкы агаар -40 градус соок турда, чоннуң манааны музейниң оран-савазы байырлыг байдалга ажыттынган. Шолбан Кара-оол кызыл кожааны кезип тура: «Бо хүнден эгелеп Тываның-даа, музейниң-даа чуртталгазын чаа эргилде эгелээн» — деп демдеглээн. Ажыдышкын үезинде музейге чүгле 5 зал делгеттинген турган.

Тывага тывылган 11 муңажыг скиф үениң алдын каасталгаларының кезиин дедир эгидип, чаа музейге эгидип алыр талазы-биле Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол эвээш эвес күштү үндүргөн. Түннелинде, 8000 ажыг үнелиг экспонаттар 2008 чылдың чай эгезинде чер-чуртунче ээп келген. Делегей деңнелдиг эртинелерни, Германияның чонун кайгаткан уран чүүлдүң ховар дээн ажилдарын Тывага эккеп, чонга солун делгелге ажыдар дээш, Шолбан Кара-оол бодунуң хуузуңдан ха-

мааржыр чүүлдерни дөгөрезин кылган. Ол үеде делгелгениң дериг-херекселинге акшалан-дырышкынны деткивейн барганнар база турган.

«Сөглээн сөс, керткен ыяш», таптыг-ла Эп-сеткил каттыштырылганың хунунуң бүдүүзүндө «Хааннар шынаазының эртинелери. Аржаан-2 — хааннар базыры» аттыг делгелге ажытылган. Төөгүлүг болуушкунуң аалчыларының аразында индий даңгына Бегум Салима, Англияның хаан кадынының чээни виконт Дэвид Линли, шотланд ызыгуур салгаан Эрланд лорд Брюс Данджос олар турган...

Үе-шаанда Тываның национал музейниң оран-айтырынын шыңгыы шиитпир албаан турган болза, т чыл ишти чыгынып чо өртек чок үнелиг тураскаал бо хүнде сөөлгү үенин-б кылдынган 9600 дөрбел метр шөлдүг дерт каыт баж шыгжаттынып артар салкандыг турган ийик. Бо ху тыва чоннуң байлак төөгү камны кончуг шыгжап, үнелиин чонга, аалчылар аныак-өскенге сагындырып руур өргээ ам-даа сайзыра дээрзинге бүзүрел улуг.

Виктория АЙМА

2007 чыл

2019 чыл

2008 чыл

2019 чыл

«Шын» солуннун кол редактору чораан Валерий Шаравииниң 90 харынга

КИЖИНИНҢ ЭКИЗИ

Оожум океан эринге шериг
түзүлгөм кончук эки эрттир-
геш, «Тываның аныяк-
тары» солундан штаттан даш-
тар корреспондент шынзылга
алып алдыр дээш, редакцияга
бердим.

Редактору ак шырайлыг, ча-
ш эр болду.

Келген херээмни чугаалаа-
мга,

— Шеригге солуннарже мате-
риалдар бижи турдун бе? — деп
тырды.

— Ийе! — деп харылааш, со-
нардан үзе кескен материал-
дарымны сундум.

Мээң материалдарымны кө-
п олуптур-олуптур:

— Редакцияга ажилдаар
турлуг кижидир сен — деп
мел үндүрдү.

Мактанмас мен. Өскелерден
өз-даа, дээр-даа эвес, кызып
ылдап турдум. Редактор мени
оскөвө-даа сургакчылаткан.
улуг үнелел-дир.

1964 чылдың август төнчү-
нде Хабаровскиниң партияның
эди школазынче өөренип
рупкан мен. Аңаа парлагга
лырынга (1964-1968 чч) өөрө-
п дооскаш, тыным болган
аныяктарынче» дедир
нып келгеш, харысалга-
г секретарьлап, редактор-
п (1968-1973 чч) ажилдадым.
КП Төп Комитетиниң чанында
итилел эртемнериниң акаде-
зияның аспирантурасынга
73-1976 чч) өөрөнгөш, фило-
фия эртемнериниң кандидады
тем адын камгалап алдым.
да энерелдиг башкым Вале-
риев Севилюевич Шаравииниң

т-хуузу база бар
Москвага өөрөнгөш кээримге,
«Шын» солуннун оралакчы
редакторунга томуйлаан. Ажы-
ле чугаалаарга, өскелерниң
эзэн чүү-хөөзүн номчуп, де-
нийлаар хөңүм чок. Бир-ле
ап редакторумдан:

— Валерий Севилюевич,
оралакчы редактор эрге-
таалымдан хостааш, тускай
редактор кылып кагыңарза
дыгыл? — деп диледим.

— Күжүр эрни аар! Сени ын-
а ажилдаарын кым чөпшээр
боор. Оралакчы редактор
ачугула херек болгай.

Редакторлап ажилдаарга,
анчыг чүве, СЭКП Тыва
асты комитетинден, ылан-

гыя бирги секретарьдан ба-
рык үндезин чок чеме-хала
дыңнаары. Башкым Валерий
Севилюевич улуг дүжүметтер
үен-даян чүве чугаалаарга, удур-
даа, уткуй-даа сөс этпес, меңээ
олар ынча дидир, мынча дидир-
даа дивес, оожум дыңнап эртти-
рип каар мерген угаанның редак-
тор чүве. Бир эвес мен ылап-ла
шын эвес кылган болзумза, мени
чагып, чедер-четпезивисти ол
ажы-биле чугаалаар турган.

Ам ооң намдарын кысказы-
биле төөгүүн.

1929 чылдың май 29-та,
Чөөн-Хемчиктин ыр-шоорда
кирген Чадаана хемнин унунга
өглөнгөш, үр-даа болбаан Мон-
гуш Чимит оглу Севилюевич биле
Монгуш Павуу кызы Часкалдың
өг-бүлөзине оларның дун оглу,
болупур, чаптанчыг оол төрүт-
түнгөн. Ада-иези чоок төрөлдери-
биле сүмөлөшкөш, ону Шаравии
деп адааш, доюн эрттирген. Каш
оолдун, кыстың акызы болур
эр ирги деп, олары аразында
баштактанчып найырлааннар.
Сөөлүндө барып, ийи оол, ийи
кыс думаларының акызы бол-
ган. Ийиги кыс думазы Чигир-
оол Севилюевич дээди эртем-
ниг башкы, «Тываның аныяктары»
солунга мээң-биле кады ажил-
дап чораан журналист.

ны Кызылдың №2 школазын-
че өөрөдир деп шийтирилээн.
Черле ынчаш, ооң кижизидил-
гезинге, эртем-билигге, номга
ынак болурунга даайы Монгуш
Долчунович дыка-ла салдарлыг
болганы чугаажок.

Бай-Тайга, Барыын-Хемчик,
Чөөн-Хемчик үш кожууннун сур-
гуулдары Бора-Хөл ховузунга
чоруп олурувуста, доруг аъттыг
кижи «бадылаан» тур-ла. Чо-
лаачы доктаай берди. Демги
ашактың чанында чаража аажок
оол каттырып турган. Ачазы ону
машина кырынче үндүрө каап-
кан. Сөөлүндө таныжа бээривис-
ке, Шаравиис ол болчук. Ооң-
биле кады ону классы дооскан
бис. Тоску класска турувуста
Валера школаның комсомол
комитетиниң секретарына соң-
гуткан, а ону класска школаның
хана солунунун редколлегия
кежигүнү апарган.

Бир катап школа директору,
тыва дыл башкызы Алексей
Белек-Байыр шүлүк чогаадыр
даалга-онаалга берген. Каш-ла
кижи бешке бижээн, бирээ-
зи — Валера. 1950 чылда ону
классы 31 кижидооскан бис. Эң
шыырак доосканнарның бирээзи
В. Шаравии.

Валерий — топтуг-томаан-
ныг, чараш, көрүштүг-даа эр.

В. Шаравии «Тываның аныяктары»
солуннун кол редактору, 1962 ч.

ры» солуннун эрги машиназы
«Аза-кууну» кайгамчык эрес
акый Василий Тартак мунуп
турду. «Шынга» кээримге, ооң
машиназын Мартай-оол акый му-
нуп турду. Ол мынча дээр кижиги:
«Машинаның бажын Мартай-оол
билир, Мартай-оолдун бажын
Шаравии билир».

СЭКП Тыва обкомунун бюро
кежигүнү, Тыва АССР-ниң де-
путаты, Тываның Журналистер
эвилелиниң даргазы чораан
Валерий Севилюевич «Сыл-
дысчыгаш», «Тываның аныяк-
тары» болгаш «Шын» солуннарга
редакторлап, дөртөн чыл иш-
тинде ажилдап келген тыва
парлаганың эң-не төлөптиг

шымны берген. 1998 чылда
«Сеткилимниң аккыр чечээ» деп
шүлүктөрүнүн чыындызын, ийи
чыл эрткенде «Салым-чолдун
шорааннары» деп романын
үндүргөн. Ооң ийиги кезээ «Ээр-
дагыр оруктарын» чок апарган
соонда, 2005 чылда парлаан.

Тозан чылдар төнчүзүндө ТР-
ниң Парлагга комитетинге дар-
галап турумда, Валерий Севилю-
евич аңаа эрттирилге черин-
ге ажилдаан кижиги бооп олуруп,
үстүндө адааным чогаалдарын
бижи турган.

Ол оожум-топтук, эпиг-ээл-
дек, кижизиг, болганчок-ла ар-
нынга хүлүмзүрүг чайнап чоруур,
дузаарга эр чүве. Бодум-даа
бодап чоруурумга, өскелерниң
ол дугайында сактышкынна-
рын-даа номчуурумга, кижиниң
экизи Валерий Шаравииден
эртпес ийи.

«XX чүс чылда Тываның ал-
дарлыг кижилери» (2004 ч.)
деп номда парлаганың эң-
не төлөптиг дээн хоочунунун
адын кирибейн барганы кара
кайгамчык. Төөгү билбеске,
төөрээриниң бир чижээ ол-
дур.

Тыва парлаганың алдарлыг
оглу Валерий Севилюевич
Шаравииниң долчу намдарын
каксы бижээн чүүлүмнү доо-
зуп тура, 2019 ч. май 29-та ооң
төрүттүнгөн хүнүндө бээр тозан
хар болурун демдеглэйн. Ооң
өстүрүп кааны хөй санныг журна-
листер башкызын сактып чоруур.

Адак сөөлүндө, ооң кады
төрээн думазы Чигир-оол Кон-
гарның «Чүрээвисте артып кал-
ган» деп шүлүүн кирией:

Авам-ачам улуг оглу
Авыралдыг акым чораан.
Ада-өгбө төрөлдөргө
Аажок эргим, энерелдиг.

Кылыр ишке чачам дивес,
Кылбас, тутпас чүвези чок.
Тура-соруу бедик болгаш,
Туткан ижин ыяк кылыр.

Чедимчелиг чечен сөстүг,
Чедишкынге менээренимес,
Чарт сөстүг, шынга ынак,
Чашпаа сөске туразы чок.

Думалары, бистерге, ооң
Дузазы улуг, сүмези эргим.
Ынчангаштың чүрээвиске
Ыдыктыг бооп артып калган.

Моңгуш БАЙЫР-ООЛ,
тыва парлаганың
хоочуну.

Чуруктарны төрөлдөрүнүн
архивинден алган.

В. Шаравии төрөлдери-биле.

Валерий Севилюевич-биле
школага кады өөренип чораан
эжи Хертек Седен 2004 чылдың
майда үнгөн «Шынга» «Солунчу,
чогаалчы» деп чүүлду бижээн.

Валерий Шаравии өгүнү улуг
оглу болгаш, ада-иезинге дуза-
лажып, мал кадарып, тараа
тарыжып, сизген белеткежи,
кажаа-хораа тутчуп чорааш,
чүгүле 11 харлыында Хайыракан
школазынга өөренип киргеш,
ону тергип эки демдектер-биле
дооскан. Ол үеде кожууннарга
ортумак тыва школалар чок
болганы-биле чедиги классы
доосканнарны Кызылдың №2
школазынче өөрөдир чорудуп
турган. Кызылда даайы, дыл эр-
темдени Монгуш Биче-оол-биле
ада-иези сүмөлөшкөш, Валера-

Ынчалза-даа класынчыг чам-
дык оолдары дег, ол кыстар-
биле ылчыңнажып-даа турбаан.
Сөөлүндө Москвага комсомолдун
дээди школазынга өөренип тур-
гаш, кадайы Татьяназы-биле
таныжып алган. Олар Вера биле
Юрий деп ийи ажы-төлдүг.

Валерий Севилюевич
эжим мени кезээде деткип кел-
ген. ВЛСМ Тыва обкомунун
бюро кежигүнү тургаш, Бай-
Тайгага сургакчылап келгеш,
ол райкомнун бирги секрета-
ры болурун сүмөлөп турду. А
«Шын» солуннун көдээ ажил-
агы килдизиниң эргелекчизинге
ажылдаарын сүмөлээн кижиги
база ол деп, Седен Кудурукпа-
евич-бижээн.

Шаанда «Тываның аныяк-

хоочуну, ооң төөгүзү болгаш
чоргааралы. Валерий Шаравии
кол редакторлап турда, «Шын»
солун «Хүндүлелдин демдээ»
орден-биле шаңнаткан.

1968 чылда ооң шүлүктөрүнүн
«Авыралдыг авам» деп чыынды-
зы үнгөн. Салым-чол аайы-биле
ол-бо солуннарга редакторлап,
чогаал ажылы кылыр чай чок
болган. Дыштанылгаче үнгөш,
каш-ла чыл иштинде бүдүн ро-
манын, шүлүктөр чыындызын
үндүргөни бодаарга, редактор-
лап ажилдап чорбаан болза, та
чеже чогаалдарны бижи каап-
тар турган ийик. Тыва чоннун
ховар дээн чогаалчызы оон үнөр
турган. Ам канчаар, салымдан
эртер эвес. Пенсияже үнгөн
соонда чогаалчы ажилче

ЕГЭ-2019

ШЫЛГАЛДА – АМЫДЫРАЛДЫҢ КЕЛИР ҮЕЗИ

Күрүнө шылгалдазын дугаары – доозукчу уругну амыдыралында эң-не шыңгы болушкун. Шылгалданың түңнелдеринден ооң амыдыралының келир үеи хамааржыр. Бо хуннерде республиканың школаларында күрүнө шылгалдалары кидин түлүк чоруп турар.

Май 27-де Кызылдың 4 дугаарлыг ортумак школазынга 11-ги класстарның география болгаш литература эртемнеринге чаңгыс аай күрүнө шылгалдазын (ЕГЭ) сонуургап көөр аргалыг болдум. Ук школада шылгалда эрттирер пунктуң дугаары 090 (ППЭ). 8 шак алып турда-ла Кызыл хоорай болгаш кожуннар школаларының доозукчулары география болгаш литература эртемнеринге ЕГЭ дугаар дээш чыгып эгеледи. Оларны башкылары үдөп келген. Ол ыш-каш ында күрүнө шылгалда комиссиязының кежигүннери, шылгалда эрттирер пунктуң организакчылары, хей-ниити хайгааракчылары, эмчи, полиция ажилдакчылары дээш шупту ажилдап турар.

Тыва Республикада өөредилгениң шынарын үнелээр институттун директору Согун-оол Кыргыс шылгалдалар дугайында тайылбырлады: «Бо хун республикада шылгалда эрттирер 5 пункт ажилдап турар, ол дээрге Кызыл хоорайда, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Кунгуртук болгаш Тожу кожуннарда. Шылгалда-

лар үеи дыка-ла дүшкүрлүг-дүр, бөгүн ЕГЭ, даарта ОГЭ (кол күрүнө шылгалдазы) дээш чоруп каар. 2019 чылдың доозукчулары 11 класстар 2 муң ажыг болза, 9 класстар оон ийи катап хей – 5800 кижи.

9 класстарның 4 албан дугаар эртемнери орус дыл, математика, 2-зин боттары шилип алыр. Олар бир дугаарында тыва дылга шылгалда эрткеннер. Солун чүүл – 1149 кижи тыва дыл эртемин шилип алганнар. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, уругларның тыва дылынга сонуургалының улгайдып турары эки-дир.

Бөгүн география шылгалдазын 59, а литератураны – 54 доозукчу дугаар, оларның аразында Президентиниң Кызылда кадеттер училищезиниң сургуулдары база бар-дыр. Бир онзагай чүүл – бо чылын чаа технологтуг чаартылгаларны ажылгап эгелеэн. Бирээде, шылгалда пунктузунга контрольдуг хыналда ажилдарын интернет таварыштыр дамчыдыптар аргалыг. Ону чүгүле 8 регионда кылып турар. Ийде, шылгалда төнөргө-ле уругларның кылган ажилдарын аудитория иштинге сканерге тырттыргаш, информация белеткээр регионалдыг төпче чорудуптар. Ол технология чүгүле 3 регионда бар: Тывада, Ленинград облазында база Мордовияда. Ынчап кээрге бо технологиялар шылгалда чорудулгазынга чөптүг чүүлү тургузар, шупту уруглар шыл-

галданы дең байдалга дугаар аргалыг болур».

9 шактан эгелээш, эрттирилге пунктузунга шылгалданың киржикчилерин хоруглуг херекселдер бар-чогун хынаар «металлодетектор» дээр тускай херексел-биле хынааш, эрттирилге эгеледи. Хыналданы эрткен уругларны аңгы-аңгы аудиторияларже организакчылар үдөп турду. 10 шакка чедир шупту уруглар эрттирилге пунктузун эрткеш, аудиторияларга олурупканнар. Аудиторияларның эжиктеринде шылгалда киржикчилериниң даңзызын бижип каан. Шылгалданың организакчызы кирген уруг бүрүзүнүн паспортун көрүп, ылап-ла ол кижи бе дээрзин хынааш эрттирер. Аудитория бүрүзүндө хей-ниити хайгааракчылары олурар. Шыңгызы-даа кедергей.

Уруглар шупту олуруптарга, 2 хире минута дургузунда ЕГЭ-ниң дүрүмнерин таныштырып эгеледи. Бир аудиторияда-ла 10 хире кижи олурар. Уругларны көөрүмгө, коргуп, сүрээдеп олурар хире кижи-даа чок, мурнунда шенелде шылгалдаларны эрткен болгаш ыңдыг бе, боттарынга бүзүрелдиг ышкаш көзүлдү.

Олар ам 3 шак 55 минута дургузунда ажилдап кириптерлер (географияга 3 шак).

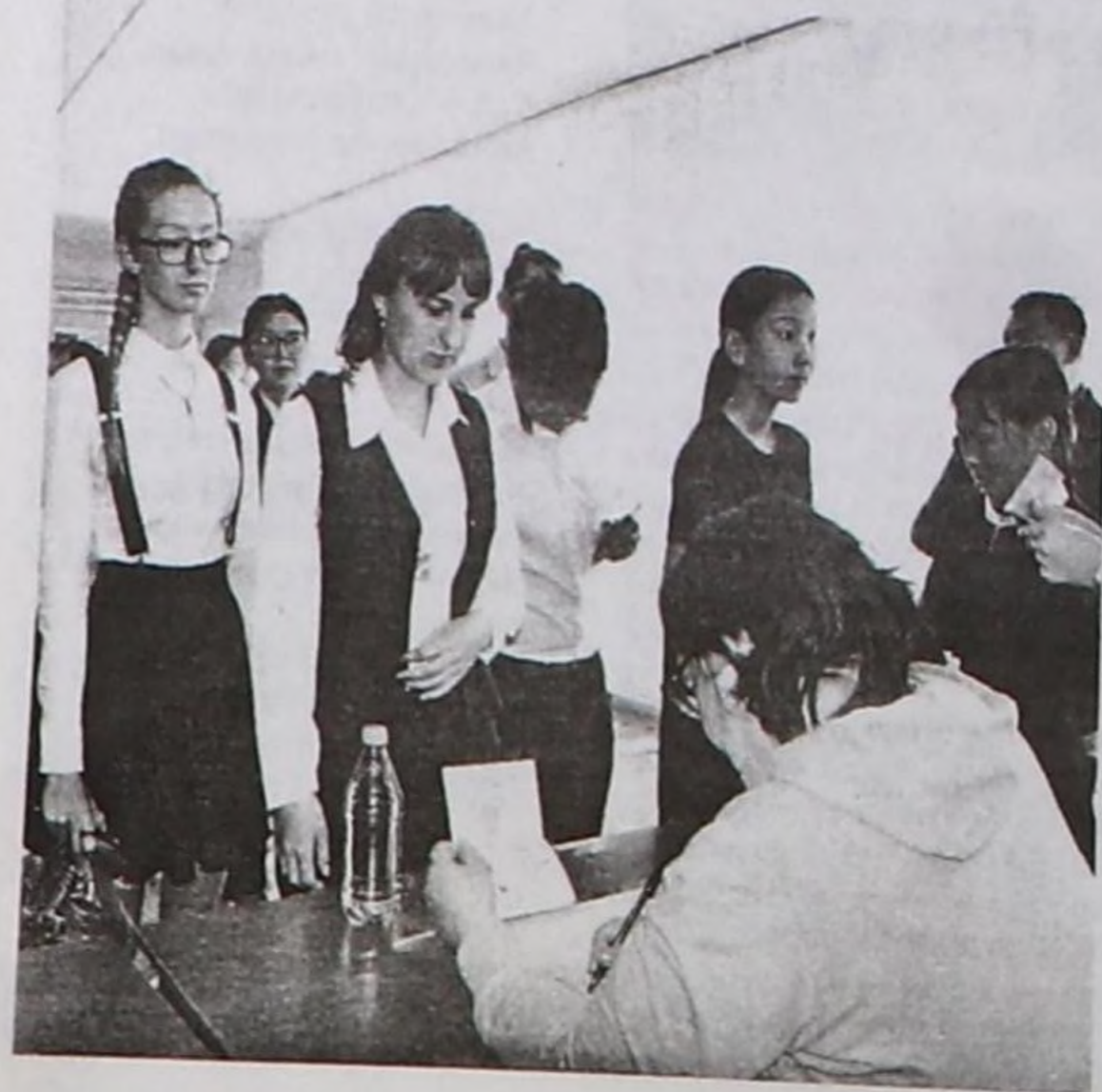
Шылгалданың организакчыларының тайылбыры-биле алырга, материалдарны аудиторияга-ла принтерлерден үндүргөш, уругларга үлөп бээр. А кажан шылгалда доосту бээрге, уругларның ажилдаан материалдарын сканерге тырттыргаш, ТР-де өөредилгениң шынарын үнелээр институтта информация белеткээр регионалдыг төпче чорудуптар. Ажилдаан материалдарның бодун хаптааш, соон дарый чорудар. Мындыг хевирлиг технологтуг арганы ажылгаарга, шылгалданың чорудуу шынарылыг, дүргөн болгаш ынчы эртер.

12 аудиторияда шылгалда канчаар эртип турарын тускай видео экранда хайгаараттар. Ону 4 специалист чорудар. Техниктиг специалист Вита Тумат аудиторияларны база организакчыларның штавының өрээлин карак салбайн, хайгаарат олур. Бо аажок харыс-салгалыг, чаңгыс-даа чурум үрээшкини эрттирип болбас, улуг кичээнгей үндүрер ажилдыр деп көрдүм.

Күрүнө шылгалдазынга кандыг-бир чылдагаан-биле келбейн баар таварылгалар база турар. Ол хун география шылгалдазынга 3, литературага 4 уруг кандыг-бир чылдагааннар-биле келбейн барган. Ындыг болбуже, шылгалда пунктузунун ажылы организастыг эки чоруп турар дээрзин 090 дугаарлыг шылгалда пунктузунун удуртукчу Надежда Сарыглар чугаалады. 2019 чылдың ЕГЭ-ниң хуусаа бетинде эрткен чадазында интернет технологиялар-биле шылгалда материалдарының дамчыдылганын тергип эки организастааш, Россияда 2-ги черде болганын Надежда Николаевна дыңнатты.

Доозукчуларның мурнунда ам-даа эртер шылгалдалар хей. Ынчангаш оларга чедишкени күзеп каалы.

Алдынай СОЯН.
Авторнун тырттырган чуруктары.

ШЫ

“Соңгу ч
эртиТӨЛЕПТИИ-Б
БАРААЛГАТКА

Москва хоорайны кольяники» конгресс-д төвүңгө чылдың-на эң легей чергелиг «Соңгу эртинези. Россияны чылда чурукчулары мастери» деп деплегенге ка майның эге хонук болуп эрткен.

Тыва Республиканы болгаш Тере-Хөл кожуну делегациязы аңаа те киришкен.

Фестиваль үезинде чоннарның дылының чылынга тураскаадып, Соңгу чүктүн, Сибирьни гаш Ыраккы Чөөн чүктү санныг үндезин чоннадылы болгаш культура хөгжүдери база камгал тырарының аргалары» малыг Бүгү-россияның практиктиг конференция Тожу кожунунун Ий суурды болгаш литературазы Елена Владимировна киришкен.

Тере-Хөл кожунунун делегациязының удуртукчуза Олегович Никитин, санныг үндезин чонна «Пор-Бажың» община удуртукчузу, Арсен Мович Байыр (эвээш санныг үндезин чоннарның «Дун-общиназының удуртукчусу Владислав Доржуевич зук эвээш санныг үндезин чоннарның «Эми» община удуртукчузу) олар Соңгу чоннарының аш-чемин диг демиселинге — «Нац кухня» деп мөөрейге кирилген III-күчтерини дипломант болган.

Д.О. Никитин, А.М. Б. «Ие-чер — үндезин чон Черлик үнүп турар өзүм деп кыйгырылгыг фестивал «Черлик өзүмнерден кы эң амдангыг чем» деп номцияга тиилекчилер болган. Олар төрзэн дылынга Тынның девискээринде үнүп Черлик үнүштерни, ону бекээриниң, национал аш-чө ажылгаарының аргала көргүзүп, мастер-класстар эрттиргеннер.

Тожунун Ий суурда саторий школазының башкы Григорий Дуганчапович Бич «Чоннун национал чогаадага уран чүүлүнүн кылыглар мөөрейге киришкеш, даш болгаш демирни ажылгалга урга-биле белеткээр көргүзү II-ги чергениң Диплomu-бил шаңнаткан. А Соңгу чүктүн спонсор хевирлеринге Санна Самин Күдер Шаннаамай олар тергип дээрнер.

«Сокольниковиң» фестивал шөлүнүн улуг сценазынга артистер болгаш чогаадыкчы коллективтер онзагай танцы-самык аас чогаалын бараалгатканнар. Мерген-Херел Чадамба сыгыт хөөмейге II-ги черге үнгөн.

Москвачылар болгаш ооң аалчыларылары бо фестиваль үезинде тыва чоннун каталгатынмас, чаңчылчаан онзагай культуразын улам ханы билит алып арагылыг болганнар.

Урана ИВАНОВА,
Москвада «Тыва» культуразы төвүнүн даргазы.

НАРКОТИКТЕРДЕН АЖЫ-ТӨЛДҮ КАМГАЛААРЫ ЧУГУЛА

Кадыкшыл байлаавыс

Бистиң республикавыс-
на наркомания, наркотиктер
дүмөлдер ажыглаар чорук-
ка хамаарышкан байдал
дүрүнчиг болуп артпы-
дан дээрзин шупту билер
ис. Бо чидиг айтырыгга
хамаарыштыр республика-
да байдалдың бо хүннерде
индиг деңгелде турарын
сунуурга, Республиканың
наркология диспансериниң
эмчизи Ирина Опанасов-
на Бадыргы-биле чугааны
сунуурус.

— Ирина Опанасовна, нар-
комания деп коргунчуг аарыг
лазы-биле бистиң респуб-
ликавыста байдал кандыг
чугула турар ирги?

— Бистиң сан-чурагайла-
авыс, эмчилерден дуза дилеп
алгаш, эмнелгениң хайгаарал-
туулуктеги эки тура-биле азы
дамчыштыр албадал-биле
тиен кижилерден тургустун-
дээрзин бир дугаарында
тып каайн. Оон аңгыда бистиң
хамаарлыгыс адаанда ту-
ра кижилерни наркоманиядан
ый берген, наркотиктерден
т хамаарылгалыг, ол чокта
дапас апарган кижилер биле
наркотиктерни ажыглап турган,
алза-даа аарыг чадазы чет-
ки кижилерни аңгы кылдыр
үктөп турар. Бөлүк аайы-би-
истиң ажилдаар аргалары-
база ылгалып турар.

Бо хүннерде наркология
диспансериниң хайгаарал-бу-
геллинде 432 кижилер турар,
аның хей кезин азы 85 хуузу
дир чашпанындан кылган
наркотиктер ажыглап турар
кижилер болуп турар. Нарко-
логия бүдүмөлдер ажыглап
ан дээрзин эмчи хайгаара-
ны кире берген кижилерниң
саны — 343 кижилер. Наркотиктер
аңгылап турар бо чеди чүс
кижилерниң 95 хуузу — эр
кижилер. Оларның арасында
эрээжен кижилер наркотиктер
аңгылап тургаш, эмчи хайгаара-
ны кире берген. Эң дүвүрүнчиг
ал 57 назы четпээннер база
болуп турары. А бир элээди
лыг оол наркоманиядан
аңгылап аарыг берген.

Иитизи-биле аарыг кижилер-
ниң саны эрткен чылга
дээр, 5,5 хуу эвээжээн. Ын-
дан-даа эмчи хайгааралынче
айн барган улус база эвээш
дээрзин утпаза чогуур.
Регионнар-биле деңгээрге,
наркология республикавыста байдал
ар деп болур, аар наркотик-
тер аңгылап турган таварылга-
емдеглеттинмейн турар —
ар чашпаны болгаш мактан
ган наркотиктер ажыглаан

таварылгалар көвүдөп турар.

— А насвай, спайс дээр чижилер
хоралыг бүдүмөлдер
ажыглаан таварылгалар бү-
рүткеттинип турар бе?

— Насвай, спайс деп бүдүмөл-
дерни наркотиктерге хамаа-
рыштырбайн турар. Ындыг-даа
болза, ол бүдүмөлдерниң ка-
дыкшылга хоразы бар дээр-
зи чугаажок, ынчалза-даа бо
хүннерге чедир мындыг бүдүмөл
ажыглаан таварылгалар бисте
бүрүткеттинмээн.

Маңаа кол демдеглен каар
чүүл — ада-иениң бо айтырыгга
хамаарылгазы болур. Ажы-төлү
кандыг-бир хоралыг бүдүмөлдер
азы наркотиктер ажыглап тур-
ган таварылга билдине берген
болза, ада-ие ол чүүлду чажы-
рыптарын бодаар азы эмнелге
келгеш-даа, эмчи хайгааралын-
че кириеринден ойталап кааптар
таварылгалар эвээш эвес. Ийе,
наркология эмчинин хайгаара-
лынче кире бээрге, автомашына
башкаар, шериг албаны эртти-
рер, өөредилге черинче болгаш
ажылга кирип алырынга шапта-
раазыннар тургустунуп келири
билдингир.

Ынчалза-даа эмчи хайгаара-
лынга 1 чыл ишти туруп алгаш,
кадыкшылын экижидип, эмчи-

лер-биле кады ажылдаан соон-
да, хайгааралдан үнө бээр бол-
гаш оон дугайында медээ кая-
даа үнмөс болур. А чажырттып
чорууру, ажы-төлү наркотиктер
аспаанче ханылап кире бээринге
чедирип болур. Аарыг чадазын-
че хоралыг чаңчыл шилчий бээр
болза, когун үзе эмнедир барык
болдунмас апаар. Бо дугайында
ада-ие эки боданыры чугула.

— Назы четпээннер орту-
зунда наркотиктер бүдүмөл-
дер ажыглап турар таварыл-
галарны илередир дээр кан-
дыг ажыл чоруттунуп ту-
рарыл?

— Бо сөөлгү чылдарда Ты-
вада өөредилге черлеринде
болгаш школаларда өөренип
турар ажы-төлү ада-иениң азы
боттарының чөпшээрели-биле
наркотиктер бүдүмөлдер ажы-
лап турарын эртежик, эге чадада
илередири-биле, улуг ажылды
чорудуп турар бис. Кожуун-
нарже үнүүшкүннерни кылып,
өөреникчилер, сургуулдарны
шинчип, оларның анализтерин
алгаш, лабораториявыска көрүп,
наркотиктер ажыглаан таварыл-
галар илереттинген болза, улаш-
тыр профилактиктиң ажылды
чорудуп турар бис. Өөредилге
болгаш эртем яамызының та-

лазындан тускай шинчилел
дузазы-биле өөреникчилер ара-
зында наркотиктер-биле хол-
башып турар чыгы деп болур
кижилерниң даңзын тургузар
улуг ажылды база чорудуп эге-
лээн бис.

Бо эрткен 4 ай дургузунда 53
школаның, 3 ортумак өөредилге
чериниң база Тываның күрүне
университетиниң 10 факуль-
теттеринге эмчи шинчилгезин
чоруткан бис. Оон түңнелинде
91 кижиниң наркотиктер ажыглап
турары билдинген. Оларның иш-
тинде 67 өөреникчи бар.

— Кандыг кижини наркоман
деп санаарыл? Бо аарыгның
чадалары турар бе?

— Алкоголик дээрге кудумчу-
да ужуп калган чыдар аргажок
байдалда кижилер деп санап турары
ышкаш, дыка хей улус наркоман
кижи дээрге дамырларынче
сыкыртынар, коргунчуг байдал-
да келген кижилер деп бодаар.
Херек кырында наркотиктерни
кезек болгаш ажыглап чоруур
кижилер база наркотиктерден
аараан кижилер деп санадыр.
Наркотиктерни ажыглаанының
түңнелинде, кижиниң кадыкшы-
лынга хора чедиртинген болза-
ла, ол аарыг кижилер болур.

Бо аарыгның аар чадазы
— наркотиктер чокка чурттап
шыдапас, оон хамаарылгалыг
апарган кижилер болур. Эң-не
айыылдыг чүүл — эге дээрзине
де шенеп, улус өттүнүп чоруп
тургаш, боттары безин билбейн,
наркотиктерге алзыптары болур.
А наркомания деп аарыг — үзе
эмнеттинмес, кара сагыштыг
аарыгларның бирээзи. Оон ко-
гун үзе эмнедип алып деп чүве
турбас, а кезек үе дургузунда
наркотиктерден адырып алы-
ры — ремиссия чадазы туруп
болур. Ол ремиссия деп чадазы
бир чыл, ийи, үш азы он-чээрби,
дөртөн-бежен-даа чыл иштинде
үргүлчүлээр-даа болза, нар-
коман кижини үзе эмнеттинген
деп, эмчилер түңнел үндүрери
болдунмас.

— Наркотиктерниң кадык-
шылга чедирер хоразының
дугайында каксы чугаалап
бериңерем.

— Наркотиктер кижиниң мага-
бодун болгаш угаан-медерелин,
мээзин каттай-хаара үреңдээр.
Ылаңгыя нерв системанын (баш
мээзинге), баарга, чүрекке, өкпө-
ге бирги ээлчегде хора чедирер.

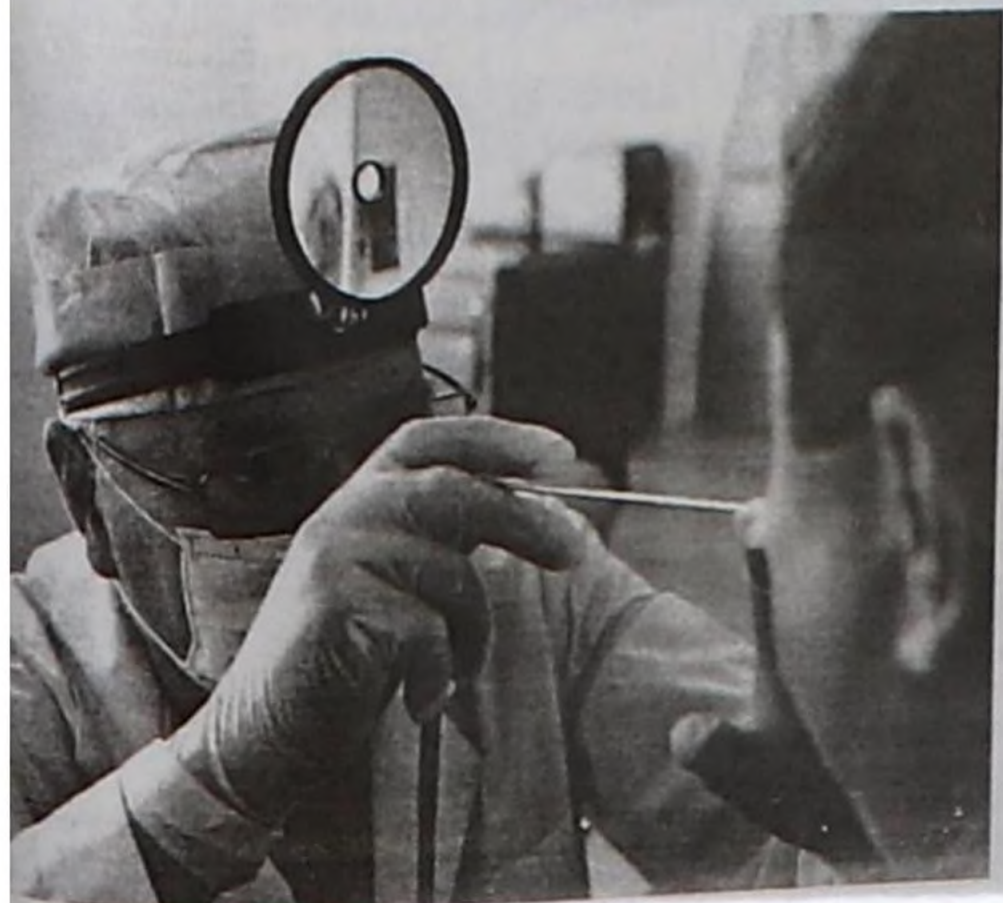
Кандыг-даа хевирниң наркотик-
терин ажыглап турар кижилер
үр чурттапас болур, чүге дизе
наркотиктер кижиниң мээзин
үреңдеп, бодун камгаланыр ар-
галарын (инстинкт самосохра-
нения) чок кылып каар, ынчангаш
наркоман апарган кижилер боду-
ла эки тура-биле өлүмчө чоокшуп
олурап болур. Оон аңгыда нар-
коман кижилер наркотик тып алып
дээр чүнү-даа канчаптарынга
белен апаар — кижиниң мөзү-
шынары үрелгени ол. Мага-ботка
чедирер хоразын "ломка" деп
адаттынып турар байдалдың
тургустунганы-биле көргүзүп бо-
лур. Наркотиктер ажыглап турар
кижи бодунуң мөзү-бүдүжүн чи-
дирип, угаан-сарылынын оскунуп,
психиказы үрелип, чоок улугун
ышкынып, амыдыралдан, ийи-
тигелден хоорлуп, мага-бодун
кемдедип, долгандыр кижилерге
качыгдал-хилинчекти тургузар.

— Чоок кижини наркотик-
тер-биле холбашы бергенни
билип алган улус бир дугаа-
рында чүнү канчаар, кайнаар
баар ужурулуугу? Оларга кан-
дыг арга-сүмө берип болур
силер?

— Эң-не айыылдыг чүүл —
наркоман апарган кижилер боду
болгаш чоок улузу ол кижиниң
наркотиктерден хамаарылгалыг
апарганын эскербейн эрттирип-
тип болур. Ынчан аарыг кижиге
дуза чедирери нарыдай бээр.
Кандыг-даа аарыгны эртежик
эге чадазында илереткеш, эм-
нээр чийик болур. Ынчангаш
наркотиктер ажыглап турар деп
каразыг тургустунуп келген бол-
за, дораан-на бистиң диспансер
салбырынга азы кожууннарның
төп эмнелгелеринде нарколог
эмчилерге барып, арга-сүмө
алып болза эки. Кижилер бүрүзү-
биле ажылдаар аргалары аңгы-
аңгы болур. Ынчангаш нарколог
эмчинин, психологтуң консуль-
тациязын алыры күзөңчиг. Чи-
жээ, чамдык таварылгаларда
наркоман апарган кижилер чоок
улузунга айыылдыг апарганда,
дүвүрээзин үндүрер болур.
Ынчан ол наркоман кижилер эки
тура-биле эмнелге баарын-
дан ойталаар, ынапас болур.
Бо таварылгада, наркотик-
тер ажыглаары хоойлуга удур
үүлгедиг болганда, эрге-хоойлу
ажылдакчыларының дузазын
дилеп болур. Ол кижиниң мур-
нунга бир болза, эмнедир сен,
бир болза, эрге-хоойлу камга-
лаар черлер-биле сайгаржыр
бис — деп айтырыгны тургузуп
болур.

Надежда САТ,
ТР-ниң Кадык камгалап
яамызының парлалга
албаны.

ЭМЧИЛЕРНИҢ АЧЫЗЫНДА...

Эмчилер — буянның мерге-
жилдин кижилери. Олар эм-
недип келген кижилер бүрүзүнүн
кадыкшылын экижидип дээр,
дүн-хүн чок сагыш човап чо-
руур. Буянның эмчилерниң
ачызында чеже кижилер ка-
дыын экижидип ап, оларга
четтиргенин илеретпээн дээр.

Мен база чоокта чаа кадык-
шылым быжыктырары-биле Кы-
зылда дугаары 1 эмнелгезиниң
отоларинголог салбырынга чыт-
тым. Бо эмнелге салбыры 2010
чылда тургустунганындан бээр
80 чыл оюн демдегледип эрттирген
болду. Оон баштайгы кол эмчизи

Вячеслав Яковлевич Шашков
ажылдап турган. Амгы үеде кол
эмчи Александр Георгиевич
Смирнов найыралдыг, демниг
коллективти билдигип удуртуп
турар.

Эмнедип турган үемде эмчи
сестралары: Байлак Хавандай,
Надежда Саая, Яра Чабын-
чак, Сайзана Оюн, Айлаңмаа
Монгуш база улуг эмчи сестра-
зы Марина Уванзай, оларның
эмнедип чыдар кижилерниң
кадыкшылын экижидер дээр,
кызымак ажыл-ижин эскердим.
Санитаркалар: Чойгана Ондар,
Саида Догбалдай, Шораана

Куулар, Марина Айыжы олар
эмнелгениң арыг-шеверин ак
сеткилдиг тудуп, ажылдап ту-
рарын база мактапас аргажок.

Эмчилерниң сагыш човангыр
хамаарылгазының ачызында
кадымны экижидип алдым.
Эмчилерге өөрүп четтиргеним
илереттим. Эмнелгениң коллек-
тиви, оон кол эмчизи Александр
Смирнов оларның ажыл-ижи
бүдүнгүр, чоруу чогуңгур база
оруу ак болурун күзөдим.

Көк-оол САЛЧАК,
Тыва Республиканың
Чогаалчылар эвилелиниң
кежигүну.

Спорт спорт спорт

ТАНА ТЮЛЮШ — РОССИЯ ЧЕМПИОНУ

Май 23-25 хүннеринде Чуваш Республиканың найысылалы Чебоксары хоорайга 16 хар чедир назылыг уруглар аразына Россияның бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа Кызыл кожуунун Ээрбек суурундан 12 харлыг бичи спортчу Тана Тюлюш бодунуң 33 кг деңзизинге чемпион болган.

Май 28-те хемниң оң талазында Кызылче кирер оруктун тос дугаар км-ге чемпионну, ооң-биле кады маргылдаага киржил чораан 6 уругну, ийи тренерни, Ээрбек сумунуң баштыңы Сергей Арсарыг, тус чер чагыргазының дарга-

зы Салбакмаа Монгуш, Ээрбек школазының башкылары, өөреникчилери, Тананың авазы Ая Сарыг-оол, угбазы Отчугаш (хостуг хүрешке спорт мастеринге кандидат), чоок төрелдери, Каа-Хем суурда элээди уругларның «Авырга» спорт школазының директору Эрес-оол Аңгыг-оол тренерлери-биле кады, ТР-ниң чыынды

командаларын маргылдааларга белеткээр төвүнүң тренерлери кээп, онзагай чылыг, өөрүнчүг байдалга ак кадактыг, амданныг шайлыг уткуп алганнар.

Тананың бир дугаар барып, киришкени бо улуг маргылдааның киржикчилери кажангызындан-даа хөй болуп, маргылдаа бедик деңгелге эрткенин спортчуно белеткеп турар тренери

Аржаан Сарыг-оол демдегеп чугаалаан. Бодунуң элээди назынында мындыг улуг тиелелгени чедип алгаш, Тана Тюлюш Россияның чыынды командаларының кежигүнү болган. Июнь төнчүзүнде Европаның бирги чери дээш Польшага эртер хостуг хүреш маргылдаазынга киржир спортчуларны белеткээр чыылда белеткелче ол удавас чоруптар.

Хенче-Кара МОНГУШ.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

ТЫВАЛАР ИСПАНИЯГА ЧЕМПИОННААН

Май 25-26 хүннеринде Испанияга «Барселонская весна-2019» деп холушкак хевирниң дайынчы мергежилдер турниринге тыва спортчулар чедишкенин киришкен. 61 кил деңзиге Мөңгүн-Тайгадан Өвээңчи Иргит — Бразилиядан

удурланыкчызын тиилээн, 66 кил деңзиге Ак-Довурактан Александр Ховалыг Грузиядан келген спортчуну сан талазы-биле ойнап алган база Чадаанадан Чингис Хомушку Украинадан удурланыкчызын тиилээш, чемпионнар болган.

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Редактор — 2-01-35.
Редакторнуң оралакчызы М.О. Ондар — 2-17-91.
Реклама, чарлал килдизи (С.С. Кузугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Ч. Чамзырын, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору АД-Б. Түлүш, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян, корр. В.А. Аймаа).
Очулга (А.К. Ооржак, Р.Д. Демчик, А.А. Лагбы).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак — 2-17-94.
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Мачык — 2-17-94.

Государственное автономное учреждение
Республики Тыва «Издательский дом
«Тыва-медиагрупп».

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «ШЫН» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктээ.
Хөрчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдарның авторларын
бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпайн барып
болур. Айыттынган саннары болгаш еске-даа фактылары
дынчадыглары дээш авторлар боттары харылзаар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860.
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагаш дугаары: график элугар — 18.00,
херек кырында — 19.00. Солун келбейн баргаш 2-18-10
телефонго долгаар.

Неделяның тиражы: 11500 экз.
Үндүрүлгениң тиражы: 3750

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Хүндүлүг, номчукчу!

«ШЫН» солуннуң редакциязындан Тыва
Республиканың Үндэзин хоойлузунуң (Конституция
Республики Тыва) номун садып ап болур.
Өртээ 100 рубль.

Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100
(Парлалга бажыңы), каб. 309а. Тел. 2-18-10.

Утерянный аттестат об основном общем образовании МБОУ
«Хандагайтинская средняя общеобразовательная школа Овюр-
ского кожууна Республики Тыва» № 01724003219081, выданный 28
июня 2017 года на имя Куулар Анастасии Сергеевны, считать
НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

Утерянный аттестат о среднем общем образовании МБОУ
«Гимназия № 5 города Кызыла Республики Тыва», выданный 26
июня 2016 года на имя Ондар Адыгжы Андреевича, считать НЕ-
ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

Утерянный аттестат о среднем общем образовании, выданный
МБОУ средняя общеобразовательная школа с. Булун-Терек Чаа-
Хольского кожууна Республики Тыва в 2003 году под номером
Б№0542669 на имя Сат Орлана Ивановича, считать НЕДЕЙ-
СТВИТЕЛЬНЫМ.

Вашу рекламу прочтет вся Тува
на страницах газеты «ШЫН». «ШЫН» — газета,
которая распространяется по всей территории
республики. Т: 2-18-10.

Пиломатериал,
брус, капиталка,
доска, заборная,
прожилины.
Доставка.

Тел. 8-923-383-1575
8-923-383-4244

ХОЙ ДУГУН

сорттарга ылгавайн,
дугуржулга ёзугаар эки
өртөккө хүлээп турар,
өг шывар болгаш чонок,
ширтек кылыр кидиске
орнап ап болур.
Хүлээп турар чери: Кызыл
хоорай, Калинин кудумчу-
зу, 25, склад № 1,
тел. 8-929-314-6432.